

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТTHE TECHNOLOGY OF THE FORMATION CRITICAL THINKING:
THEORETICAL ASPECT

Стаття присвячена проблемі формування критичного мислення громадян та теоретичному обґрунтуванню відповідної технології. Автори визначають сутність педагогічної технології як сукупність форм, методів, засобів, прийомів, які використовуються в освітній діяльності для досягнення конкретної мети на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Своєю чергою, технологія формування критичного мислення особистості визначається як цілеспрямована, заздалегідь спроектована, планомірно реалізована, упорядкована сукупність дій щодо реалізації педагогом певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на формування критичності мислення особистості.

Концептуальною основою технології формування критичного мислення особистості виступає ціннісно-сміслова парадигма освіти, що вміщує в собі низку наукових підходів, зокрема: аксіологічний, середовищний, рефлексивно-діяльнісний, герменевтичний. Мета технології полягає у поетапному формуванні критичного мислення особистості на різних вікових етапах задля поступового розвитку вмінь вдалого аналізу, обробки, систематизації, класифікації інформації, що забезпечить ефективне виокремлення достовірних даних, прийняття на цій основі рішень на повсякденному та професійному рівнях.

До провідних суб'єктів технології відносимо учнів / здобувачів вищої освіти та педагогів, а також інших учасників освітнього процесу закладів освіти. Реалізація технології відбувається згідно етапів: ціль-мотиваційний, етап осмислення, рефлексивний, з використанням сукупності методів відповідно до віку (мозковий штурм, займи позицію, вірні / невірні висловлювання, древо передбачень, кошик ідей, читання з зупинками, обговорення в колі, ромашка запитань, кубування, обмін проблемами, банк запитань, лепбук, сенкан, ментальна карта тощо).

Прогнозованим результатом технології є підвищення рівня сформованості критичного мислення особистості до середнього та високого.

Ключові слова: технологія, педагогічна технологія, критичне мислення, особистість, технологія формування критичного мислення особистості.

The article is devoted to the problem of the formation of critical thinking of citizens and the theoretical justification of the corresponding technology. The authors define the essence of pedagogical technology as a set of forms, methods, means, and techniques used in educational activities to achieve a specific goal based on subject-subject interaction. In turn, the technology of formation of critical thinking of an individual is defined as a purposeful, pre-planned, systematically implemented, ordered set of actions related to the teacher's implementation of certain methods, means and techniques aimed at forming the critical thinking of an individual.

The conceptual basis of the technology of forming critical thinking of an individual is the value-semantic paradigm of education, which includes a number of scientific approaches, in particular: axiological, environmental, reflective-active, hermeneutic. The purpose of the technology is the gradual formation of critical thinking of an individual at different age stages for successful analysis, processing, systematization, and classification of information, which will ensure effective separation of reliable data, making decisions on this basis at every day and professional levels.

The leading subjects of technology include students / students of higher education and teachers, as well as other participants in the educational process of educational institutions. The implementation of the technology takes place according to the stages: goal-motivational, comprehension stage, reflective, using a set of age-appropriate methods (brainstorming, take a position, true/false statements, tree of predictions, basket of ideas, reading with stops, discussion in a circle, daisy of question, cubing, sharing problems, question bank, lapbook, senkan, mind map, etc.).

The predicted result of the technology is an increase in the level of formation of critical thinking of the individual to medium and high.

Key words: technology, pedagogical technology, critical thinking, personality, technology of formation of critical thinking of an individual.

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.19>

Бадер С.О.,

докт. пед. наук,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Починкова М.М.,

докт. пед. наук,
професор кафедри філологічних дисциплін
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Стрімкі зміни на соціально-економічній та політичній арені світу, а також повномасштабна агресія РФ на території незалежної, суверенної України, провокують незворотні трансформації з одного боку, з іншого – ситуацію нестабільності та невизначеності серед населення нашої держави. Проблема загострюється через інформаційну та ментальну війну, що активно проводить країна-агресор, а чимало людей у стані фрустрації та перманентної тривоги не здатні виокремити правдиву інформацію від фейкової. Це призводить до

поглиблення стресової ситуації через некоректність висновків під час аналізу новин, інформації, що подається з різних джерел, у тому числі, соціальних мережах, провокує ситуацію непорозуміння щодо власного майбутнього та призводить до викривлення в системі ціннісно-сміслових орієнтацій людини. Тож, нагальною необхідністю сьогодення є формування критичного мислення громадян України, що сприятиме не лише вдалому аналізу та інтерпретації інформації задля прийняття життєво важливих рішень, а й психологічній безпеці особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування критичного мислення людини досліджується сьогодні у розрізі філософії, політології, психології та педагогіки з метою розуміння сутності цього феномену, його структури, механізмів та шляхів формування на різних вікових етапах. Так, філософські, теоретичні, методичні аспекти концепції критичного мислення розкрито в доробках зарубіжних (Т. Bartell, J. Dewey, L. Elder, M. Lipman, С. Meredith, R. W. Paul, K. Popper, J. L. Steele, Ch. Temple, D. Halpern, A. Fisher та ін.) і вітчизняних (В. Кремень, О. Пометун, Г. Соріна, С. Терно, Г. Ушаповська та ін.) учених.

Психолого-педагогічна характеристика якостей критично мислячої особистості представлена в студіях J. A. Braus, J. Dewey, A. Crawford M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. Paul, E. W. Saul, W. G. Sumner, D. F. Halpern, W. Huitt, P. A. Facione, D. Wood.

Проблема формування критичного мислення особистості в освітньому процесі початкової ланки досліджено у роботах О. Белкіної-Ковальчук, О. Мисєчко, Л. Шимон, О. Шквир; учнів середньої та старшої школи О. Пометун, С. Терно; вищої ланки освіти – К. Костюченко, М. Починкової, Т. Хачумян, В. Ягоднікової та ін.

Усе частіше сучасні вчені характеризують критичне мислення не тільки як специфічну якість мислення, а і як спеціально змодельовану педагогічну технологію для формування відповідного типу мислення на різних вікових етапах (С. Бадер, О. Кміть, В. Ягоднікова тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на прицілну увагу до проблеми формування критичного мислення особистості у сучасному світі та на теренах української науки, все ще бракує обґрунтування універсальної технології формування критичного мислення особистості, яка б підходила для всіх вікових категорій.

Мета статті – науково обґрунтувати та схарактеризувати технологію формування критичного мислення особистості.

Виклад основного матеріалу. Логіка дослідження передбачає аналіз провідної категорії – «критичне мислення». У розрізі нашого дослідження вважаємо необхідним зупинитись на декількох визначеннях, що тлумачаться кризь призму трьох підходів, зокрема: когнітивного, ціннісного, технологічного.

У контексті когнітивного підходу критичне мислення розуміється як певний вид мислення, або його специфічна риса (критичність), що сприяє ефективній обробці інформації на основі критичного аналізу, самостійності, рефлексійності та осмисленості:

– тип мислення, що на основі поєднання логічних, рефлексивних та творчих навичок

у процесі самостійного пізнання дійсності дозволяє робити аргументовані оцінки й висновки, приймати обґрунтовані рішення, продукувати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності (М. Починкова) [7, с. 2];

– рефлексивне мислення (перевіряє, аналізує само себе), що дозволяє об'єктивно розмірковувати та логічно вчиняти відповідно до здорового глузду, дає можливість подивитись на речі з різних точок зору та відмовитись від власних упереджень, дійти нових можливостей щодо вирішення проблем (Є. Архіпова, О. Ковалевська) [2, с. 36];

– особливий вид мислинневої діяльності, характерними ознаками якого є: вироблення стратегій прийняття правильних рішень у розв'язанні будь-яких завдань на основі здобуття, аналізу, опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, перевірочних, контролюючих, оцінних), які виконуються стосовно будь-якого об'єкта чи явища, зокрема і власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок та поглядів, вияв власної позиції, об'єктивне оцінювання процесу і результатів як своєї, так і сторонньої діяльності (С. Терно, О. Тягло) [9; 10];

– вид мисленневої діяльності, що спрямовано на виявлення ступеня відповідності / невідповідності того чи того продукту прийнятим стандартам або власні позиції критика, що містять операції аналізу, порівняння, сприяє смислового самовизначенню особистості стосовно певних явищ та їх активному перетворенню (О. Пометун) [6];

Ціннісний підхід спирається на розуміння критичного мислення як такого, що оперує інформацією, виходячи із уже наявних ціннісних орієнтацій:

– тип мислення, завдяки якому інформація обробляється з урахуванням наявних цінностей (Ж. Давидова).

– тип мислення, що спирається на цінності: «критичне мислення – це не тільки культура мислення чи правильний план розмірковування, бо такий підхід характеризує логічне мислення, обов'язковим складником критичного мислення є опора на загальнолюдські цінності» (М. Починкова) [8, с. 57].

Очевидно, що особистість мислить у розрізі домінуючих у структурі її особистості інтеріоризованих цінностей. Тут ми виходимо з розуміння, що цінності по своїй суті є абстрактною категорією, а кожне суспільство обирає для себе найбільш важливі в якості взірця та орієнтиру. Вони стають своєрідними еталонами для людей, які відносяться до тієї чи тієї нації, народності, держави тощо. До прикладу для українського суспільства провідними споконвічними цінностями вважаються: гуманність та милосердя, родина, любов та дружба, працьовитість, справедливість, толерантність, відданість Батьківщині тощо. З іншого боку, суспільні цінності не завжди стають цінностями

особистості, не зважаючи на те, що суспільство транслює їх через ЗМІ, нормативні документи, освіту загалом.

На формування аксіосфери особистості та домінуючих ціннісних орієнтацій впливають різні фактори, серед найбільш провідних є: родина, близьке коло спілкування, суб'єкти освітнього процесу в закладах освіти відповідно до віку (заклади дошкільної освіти, заклади загальної середньої освіти, заклади позашкільної освіти, заклади передвищої та вищої освіти тощо), всесвітня Інтернет мережа та соціальні мережі. Останні дозволяють реалізовувати не лише процес інтеракції між людьми з різних точок світу, а й транслюють певну (ідеальну) модель життя, своєрідний життєвий стиль сучасності, якому більшість намагається відповідати. Означені фактори діють комплексно, інколи доповнюючи ціннісну картину світу людини, а часом – цінності із різних джерел вступають у суперечку. Натомість, особистість сама обирає яким цінностям віддати перевагу, забарвити їх смыслом та відповідно до них моделювати власну поведінку. Всі цінності суспільства, світу, інших людей для конкретної особистості можуть стати не важливими, відповідно, їх апіорію людина буде піддавати критиці, автоматично знаходити аргументи проти них. Тобто критичність мислення, у першу чергу, буде спрацьовувати проти антицінностей, або не суттєвих цінностей. Відповідно, критичне мислення напряму пов'язано з системою ціннісно-смыслових орієнтацій особистості на різних вікових етапах.

Технологічний підхід розкриває дефініцію «критичне мислення» як метод, систему, педагогічну технологію та діалогічний спосіб взаємодії між різними суб'єктами інтеракції:

- педагогічна технологія, що сприяє ефективному запам'ятовуванню матеріалу на основі механізму осмислення, а також ефективному ефективному типу мислення (В. Ягоднікова);

- технологія, що сприяє оптимізації роботи з текстами (Д. Клустер);

- технологія, що сприяє формуванню духовних цінностей особистості (Ж. Давидова);

- технологія, в основу якої покладена специфічна взаємодія суб'єктів, коли в кожного з них формуються дослідницькі навички та система цінностей (М. Починкова).

Наразі все більше авторів тлумачать критичне мислення в ракурсі саме педагогічної технології, що здатна ефективно та швидко його сформувати. В основу такої технології закладено ідею ефективної роботи з інформацією на основі активної рефлексії з приводу усвідомленого. Крім того, технологія передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію на діалогічних засадах між всіма учасниками. Очевидно, що такі вихідні концептуальні положення технології знаходяться у межах ціннісно-смыслові

парадигми освіти, про що ми писали у попередніх наших роботах.

Перейдемо до аналізу концепту «**педагогічна технологія**», що в сучасній науці досліджено доволі ґрунтовно. Так, у довідковій літературі сутність педагогічної технології визначено як:

- системний метод створення, застосування і визначення всього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти [4, с. 331];

- сукупність психолого-педагогічних настанов, які визначають спеціальний підхід, поєднання форм, методів, засобів у навчально-виховному процесі [5].

Ґрунтовним, на наш погляд, є визначення педагогічної технології О. Антоновою, яка тлумачить означену наукову категорію крізь призму трьох векторів, а саме:

- науковий, де педагогічна технологія визначається як частина педагогічної науки, що вивчає і розробляє цілі, зміст та методи навчання й проєктує освітні процеси;

- процесуально-описовий – як певний алгоритм процесу навчання, сукупність цілей, змісту, методів та засобів досягнення необхідного результату;

- процесуально-дієвий – трактування педагогічної технології через безпосередню реалізацію освітнього процесу з використанням розмаїття особистісних, інструментальних та методологічних засобів [1, с. 11].

Отже, у межах нашого дослідження педагогічну технологію визначаємо як сукупність форм, методів, засобів, прийомів, які використовуються в освітній діяльності для досягнення конкретної мети на основі суб'єкт– суб'єктної взаємодії.

Аналіз наукової літератури з проблем сутності та змісту педагогічних технологій дозволяє виокремити специфічні принципи побудови, що різняться їх від інших технологій: концептуальність (в основі технології – обґрунтована концепція); системність (логіка процесу реалізації етапів, логічний взаємозв'язок структурних компонентів, цілісність); економічність (дозволяє оптимізувати діяльність педагога завдяки чіткому алгоритму дій); відносна алгоритмізованість (наявність етапів діяльності); корегованість діяльності (можливість корекції результатів на кожному етапі завдяки оперативному моніторингу); відтворюваність (можливість використання в інших схожих умовах діяльності) [Там само].

Виходячи з такого розуміння сутності та побудови педагогічної технології, стає очевидним, що її структура передбачає наявність чітко заданих компонентів та алгоритму дій (етапів) з використанням сукупності засобів, форм та методів роботи на кожному з них для досягнення мети. Обов'язковими елементами кожної педагогічної

технології є: визначена мета діяльності, її зміст, спосіб організації діяльності, добір методів і засобів діяльності, визначення її суб'єктів (людей та установ, чиє залучення є необхідним) та добір методів контролю й оцінки досягнутих результатів роботи.

У нашому дослідженні мова йдеться про технологію формування критичного мислення (ТФКМ) особистості, яку ми трактуємо як *цілеспрямовану, заздальгидь спроєктовану, планомірно реалізовану, упорядковану сукупність дій щодо реалізації педагогом певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на формування критичного мислення особистості. По суті, така технологія є різновидом інноваційної особистісно зорієнтованої технології, що модернізує традиційну освітню систему на всіх рівнях, і яка ґрунтується на активізації й інтенсифікації мисленнєвої діяльності особистості, спрямовану на критичне розмірковування через застосування сукупності специфічних форм і методів, застосування яких зумовлено метою й результатами технології.*

Зауважимо, що ТФКМ ми відносимо до різновиду імітаційних технологій, до яких учені традиційно зараховують «активне навчання», тобто моделювання в освітньому процесі взаємин і умов реального життя. Це дозволяє уникнути кількох недоліків традиційного навчання: пасивний характер засвоєння знань більшістю студентів; вербальний характер навчання, ефективний лише для студентів з розвинутим абстрактним мисленням; масовість – робота з усіма студентами і з кожним, але відсутність колективної роботи [7, с. 155]. Своєю чергою, ТФКР використовує елементи тих чи тих імітаційних технологій: дискусійні, технології навчання у співробітництві й дозволяє уникнути окреслених недоліків традиційного навчання [7, с. 303].

Концептуальною основою ТФКМ є ціннісно-сміслово освітня парадигма (С. Бадер, Ю. Пелех), що ґрунтується на таких ключових ідеях: визнання унікальності особистості та її системи цінностей в освітньому процесі; орієнтація на природне прагнення особистості до пізнання; визнання особистості активним творцем цінностей, що може вплинути на трансформацію суспільних цінностей у майбутньому. Очевидно, що ціннісно-сміслово парадигма є такою, що інтегрує в собі низку наукових підходів в контексті означеної технології, зокрема: аксіологічний, середовищний, рефлексивно-діяльнісний, герменевтичний.

Аксіологічний підхід (С. Бадер, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська, Н. Ткачова) притаманний усій гуманістичній педагогіці, є її неодмінним складником, адже людина та її життя розуміється найвищою цінністю буття та самоціллю розвитку суспільства загалом. Своєю чергою, критичне мислення також пов'язано з цінностями,

на чому ми наголошували у наших минулих розвідках.

Середовищний підхід (А. Баль, М. Братко, В. Желанова) передбачає ефективне навчання й виховання учнів або професійну підготовку майбутніх фахівців у спеціально організованому освітньому середовищі, що, з одного боку, є об'єктом, який здатен перетворити людину; з іншого – активним суб'єктом перетворювальної діяльності.

Використання рефлексивно-діяльнісного підходу (В. Желанова, М. Омельченко, І. Романова,) зумовлено тим, що розвиток мислення та його рис, у тому числі, критичності, відбувається в процесі різних видів діяльності та активної рефлексії з її приводу. Цьому сприяють різні форми та методи технології формування критичного мислення особистості, про що мова піде далі.

Герменевтичний підхід (А. Линенко, Л. Кольберг, Р. Пітерс, П. Рікер, П. Херст) передбачає глибоке осмислення різних типів текстів. Текст, що пов'язаний з феноменом читання, є носієм культурно-ціннісних смислів та здатний впливати й змінювати свідомість особистості через механізми розуміння та інтерпретації. Зауважимо, що дефініція «текст» уміщує не лише художні твори, а й інші знаково-символьні образи, окрім того, в умовах інформаційного суспільства категорія «текст» набуває нового звучання й часто асоціюється з «медіатекстом» – текстом, що подається за допомогою різних медіазасобів.

У межах герменевтичного підходу робота з різними типами текстів передбачає звернення до особистого досвіду, цінностей та смислів здобувачів. Зауважимо, що розуміння – це акт осягнення знаків, смислів, переданих однією свідомістю іншій. Своєю чергою, інтерпретація є роботою мислення, що полягає в розкритті смислів, які приховані в очевидних смислах, виявленні рівнів значень, що знаходяться в буквальному значенні [13, с. 51]. П. Рікер в означеному контексті виокремлює два рівні розуміння та інтерпретації текстів – семантичний та рефлексивний. Так, на першому – семантичному – відбувається осмислення сутності тексту, його смислового навантаження, на другому – рефлексивному – йдеться про розуміння тексту, прийняття його ідеї, ціннісно-смислового навантаження на особистісному рівні.

Тож, означений підхід передбачає знайомство, осмислення, аналіз тексту, співвідношення його контексту із власним досвідом та системою цінностей, що власне, й передбачає критичне осмислення у певній мірі.

Отже, концептуальна основа технології ґрунтується на ідеях ціннісно-сміслової парадигми освіти, яка передбачає орієнтацію на цінності та смисли особистості, урахування природнього потягу людини до пізнання та особистісне осмислення сутності явищ завдяки взаємодії між різними

суб'єктами освітнього процесу, де останній розуміється як обмін цінностями та смислами.

Метою ТФКМ є поетапне формування критичного мислення особистості на різних вікових етапах задля вдалого аналізу, обробки, систематизації, класифікації інформації, що забезпечить ефективно виокремлення достовірних даних, прийняття на цій основі рішень на повсякденному та професійному рівнях.

До суб'єктів відповідної технології зараховуємо здобувачів освіти та педагогів як провідних учасників освітнього процесу, а також інших суб'єктів закладів освіти, де навчається особистість.

Узагальнення поглядів науковців на алгоритм реалізації технології формування критичного мислення дозволяє виокремити низку її етапів: етап виклику, етап усвідомлення, етап рефлексії. Зупинимось на цьому більш детально.

Так, під час «виклику» відбувається актуалізація наявних або раніше отриманих знань, уточнення наявних знань за допомогою різних запитань для встановлення зв'язків з раніше отриманою інформацією, структурування наявних знань, визначення лакун в отриманих знаннях і прогнозування самостійних шляхів і акцентів у вивченні наступного матеріалу, установлення цілей навчання, зосередження уваги на темі; представлення контексту для того, щоб особистість могла зрозуміти нові ідеї. Ця стадія використовується також для створення мотивації перед вивченням нового матеріалу, а також для проведення наскрізного зв'язку однієї теми скрізь кілька уроків / практичних чи повний курс.

Етап усвідомлення (побудови знань) – спрямований на вивчення нової інформації. На цьому етапі учні / здобувачі працюють з новою інформацією, готуються та здійснюють аналіз і обговорення прочитаного, відбувається співвіднесення старих знань з новими, виявлення основних моментів, відстеження процесів мислення / перебігу думок. На цій стадії мають бути «заповнені» лакуни, визначені на стадії виклику, поставлені запитання і знайдені відповіді на них, відбулися поєднання змісту уроку / практичного заняття з особистим досвідом здобувача тощо.

Третій етап – рефлексія (консолідація) – спрямований на системний узагальнюючий аналіз отриманої інформації на основі вивченого матеріалу, формування оцінного судження, висновків. Ця стадія спрямована на закріплення та систематизацію нових знань, на побудову причинно-наслідкових зв'язків за результатами вивченого матеріалу, за потреби, на перебудову власних уявлень про об'єкт, усвідомлення та систематизацію нових понять, визначень, закономірностей тощо; а також на самостійне узагальнення вивченого матеріалу, обмін думками, виявлення особистого ставлення, апробування цих ідей, постановку додаткових

запитань; визначення спрямування для подальшого визначення матеріалу; оцінку процесу навчання [7, с. 310; 12].

ТФКМ має спеціально розроблений алгоритм та реалізується відповідно до таких етапів:

- ціле-мотиваційний (етап виклику або ревокація) – актуалізація набутих знань, мотивація на подальшу активну роботу, постановка відповідної мети;

- етап осмислення – безпосередня робота з різними текстами, усвідомлення та осмислення поданої інформації, оцінка її значущості;

- рефлексивний – розмірковування над інформацією, коли відбувається вироблення персональної позиції учня / здобувача щодо сутності та значущості тексту [3, с. 9–11].

Зауважимо, що ТФКМ особистості володіє значним арсеналом форм та методів роботи, відповідно до вікового етапу здобувача освіти. У межах нашої розвідки ми умовно виділяємо учнів початкової школи; учнів середньої та старшої школи; здобувачів вищої освіти, здобувачі, які підвищують власну кваліфікацію. Тож, наведемо узагальнюючу таблицю щодо методів формування критичного мислення особистості, які можна використовувати на різних етапах технології (таблиця 1).

Отже, ТФКМ уміщує в собі чимало методів роботи, які можна використовувати на різних вікових етапах. Визначимо, що найбільш ефективними у початковій школі є такі: «Знаємо – Хочемо дізнатись – Дізналися», «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Вірні / Невірні висловлювання», «Читання з зупинками» тощо.

На етапі навчання в середній школі до вже відомих методів варто додавати більш ускладнені, до прикладу «Припущення на основі запропонованих слів», «Читання з маркуванням», «Лінія цінностей», «Обговорення проблеми в загальному колі», «Сенкан», «Лепбук» тощо.

Для учнів старшої школи методи ТФКМ варто розширювати за рахунок таких: «Концептуальна таблиця», «Інтелект-карта», «Діаграма Вена», «Валіза», «М'ясорубка», тощо.

У вищій школі доцільно використовувати розмаїття всіх методів технології, з урахування специфіки освітніх компонентів, тем модулів та відповідно до тих компетентностей, що передбачено державним стандартом. До найбільш вдалих зараховуємо: «Концептуальні таблиці», «Мозковий штурм», «Кола Ейлера», «Діамант 9», «Еліас», «SWOT-аналіз», «Павутинка дискусії», «Папір по колу», «б чому» тощо.

Для осіб, які підвищують кваліфікацію, здобувають освіту у форматі неформальної та інформальної освіти або займаються самоосвітою також доцільно формувати критичне мислення, особливо в умовах інформаційної війни, що чине держава-агресор. Вважаємо, що саме ця категорія

Таблиця 1

Методи формування критичного мислення особистості

Вік	Метод	Мета	Етап
1	2	3	4
Учні початкової школи (6/7 -11 років)	Мозковий штурм Займи позицію Вірні/невірні висловлювання Древо передбачень Кошик ідей Читання з зупинками Обговорення в колі	Формування навичок висувати аргументоване самостійне припущення	Етап осмислення
	Ромашка запитань Кубування Обмін проблемами Банк запитань	Формування умінь ставити запитання	Ціле-мотиваційний
	Лепбук Сенкан Ментальна карта	Формування навичок ефективно синтезувати й узагальнювати інформацію на елементарному рівні	Етап осмислення
	Кубик Блума Бортовий журнал Шкала думок Знаємо-Хочемо дізнатись-Дізналися	Формування рефлексивних умінь	Рефлексивний
Учні середньої школи (12–15 років)	Лінія цінностей Обговорення проблеми в загальному колі Припущення на основі запропонованих слів	Формування навичок вдало аргументувати власну думку та робити лаконічні висновки	Етап осмислення; Рефлексивний
	Читання з маркуванням Опорні слова Лепбук	Формування навичок вдало систематизувати інформацію, робити узагальнюючі висновки	Етап осмислення; Рефлексивний
	Мультиголосування ПМЦ (Плюс-мінус-цікаво)	Формування рефлексивних умінь	Рефлексивний
Учні старшої школи (16–17 років)	Шкала думок Займи позицію	Формування навичок висувати гіпотезу, доводити власну точку зору	
	Лепбук Концептуальна таблиця Fishbone Діаграма Вена Асоціативний куц Бортовий журнал	Формування навичок обробки, систематизації та узагальнення інформації	
	Валіза М'ясорубка Папір по колу	Формування здатності до активної рефлексії	
Здобувачі вищої освіти (18 –22 роки)	Мозковий штурм Шкала думок Незакінчені речення Метод ПРЕС Подвійний щоденник Картографування тексту	Формування навичок формулювати аргументовану авторську думку з точки зору наукового світогляду	
	Проблемні ситуації Метаплан Діамант 9, SWOT-аналіз «6 чому»	Формування навичок критичного аналізу інформації, її обробки відповідно до висунутих критеріїв, систематизації та класифікації	
	Плюси, мінуси, запитання Еліас Папір по колу Дискусія Павутинка дискусії	Удосконалення рефлексивних умінь з точки зору майбутньої професії та власного саморозвитку й самовдосконалення	

1	2	3	4
Здобувачі, які підвищують кваліфікацію (інші вікові категорії)	Мозоковий штурм Незавершені речення Почережні запитання	Формування навичок формулювати аргументовану авторську думку з точки зору наявної інформації та власного життєвого досвіду	
	SWOT-аналіз Дерево рішень Товсті на тонкі запитання «6 чому» Асоціативний куш	Формування навичок критичного аналізу інформації, її обробки в умовах мінливості та наявних протиріч	
	Папір по колу Дискусія Незавершені фрази Павутинка дискусії	Удосконалення рефлексивних умінь з точки зору власного саморозвитку й самовдосконалення	

громадян є найбільш вразливою з точки зору критичності мислення, адже більшість з них або давно завершили навчання та до підвищення кваліфікації вдаються вкрай рідко, або навчались за радянських часів при домінуванні технократичної парадигми освіти, або переучуються зараз для здобуття іншого фаху з урахуванням вимог ринку праці, або не задіяні в системі навчання взагалі. Тому існує нагальна проблема у формуванні критичного мислення таких категорій громадян, оскільки у межах короткострокових курсів практично неможливо сформувати критичне мислення на належному рівні. Виникає потреба у створенні спецкурсів, бажано безкоштовних, для всіх бажаючих у вільному доступі. Крім того, керівництво організацій та підприємств державних та приватних форм власності також має бути зацікавлено у формуванні критичного мислення співробітників, адже це не лише підвищує рівень професіоналізму, а й виступає запорукою психологічного здоров'я особистості й, відповідно, колективу.

Прогнозованим *результатом* ТФКМ особистості є сформоване критичне мислення учня / здобувача освіти на достатньому на високому рівнях, що виявляється через: здатність працювати з інформацією у вигляді текстів та їх джерелами; навички аналізу, систематизації, узагальнення інформації крізь призму власного досвіду з опорою на цінності; здатність до формування певних суджень і вирішення поставлених завдань; наявність ціннісних ставлень до власних думок та думок інших; висловлення та відстоювання власних думок з опорою на аргументи; застосування операційних умов з контролю розумової діяльності; продукування власних ідей.

Висновки. Таким чином, технологія формування критичного мислення особистості визначається нами як цілеспрямована, заздалегідь спроектована, планомірно реалізована, упорядкована сукупність дій щодо реалізації педагогом певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на формування критичності мислення особистості.

ТФКМ ґрунтується на ідеях ціннісно-сміслової парадигми освіти, що вміщує в собі аксіологічний, середовищний, діяльнісно-рефлексивний та герменевтичний підходи; має на меті поетапне формування критичного мислення особистості на різних вікових етапах задля вдалого аналізу, обробки, систематизації, класифікації інформації; реалізується послідовно відповідно до етапів (ціле-мотиваційний, етап осмислення, рефлексивний) за допомогою комплексу активних форм та методів. Прогнозованим результатом технології є сформоване критичне мислення особистості відповідно до віку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання* : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Філімонова Т. В., Тарнавська С. В., Орищенко І. О. та ін. ; наук. консультант Антонова О. Є. ; наук. ред. Березівська Л. Д.]. Київ, 2015. С. 8–15.
2. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. С. 34–38.
3. Бадер С. О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів ЗДО. *Slovak-international-scientific-journal*. 2020. Вип. 39. Т. 3. С. 9–11.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 373 с.
5. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / упор. Флегонтова Н.М. К.: КНУТД, 2013. 55 с.
6. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М, Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення : навч. посіб. для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.
7. Починкова М. М. Система формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи

у процесі професійної підготовки : монографія. К. : Талком, 2020. 472 с.

8. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки дис. 13.00.04. Старобільськ, 2021. 571 с.

9. Стрельников В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МІПК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.

10. Терно С. О. Критичне мислення: стратегії та процедури. Наукові праці Запорізького наці-

онального університету. 2015. Вип. 44, том 2. С. 179–183.

11. Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посіб. Харків : Вид. група «Основа» ; «Триада +», 2008. 192 с. (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 1(61)).

12. Ягоднікова В. В. Застосування технології розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. 11(1). С. 190–196.

13. Ricoeur P. P. *Le Conflict des interprétations. Essais d'herméneutique*. Paris, Editions du Seuil, 1969. 505.